

Mladi Marx in kritika Heglove pravne filozofije

Jernej Meden

Neodvisni raziskovalec

jernej.meden@gmail.com

 © 2025 Jernej Meden

Povzetek. Cilj pričujočega strokovnega članka je razgrniti enotnost argumentov Marxovega fragmentarnega rokopisa »Kritika Heglovega državnega prava«. Namesto splošnih rekel in fraz, ki so besedilo v filozofiji in družboslovnih znanostih naredile prepoznavno, se v njem spustim v podrobnejšo analizo Marxovega rokopisa. Pokazati skušam, da tako Marxova splošnejša in nedodelana kritika logike kot tudi njegova podrobnejša kritika Heglove koncepcije oblasti temeljita na enotnem argumentu, uperjenem proti Heglovemu projektu kot takemu. V članku podrobneje pokažem, kako argument o protislovnosti Heglove zakonodajne oblasti mladega Marxa vodi k sklepu, da je protislovje mogoče razrešiti le tako, da zavzamemo stališče, ki je za Hegla epistemološko in politično zunanje: republikanski demokratizem. Članek sklenem z nekaterimi nastavki za nadaljnje raziskovanje, ki bi omogočili jasnejšo presojo dometa veljavnosti Marxove kritike.

Ključne besede: Karl Marx (1818–1883), Georg Wilhelm Friedrich, Hegel (1770–1831), kritika Heglovega državnega prava, politična filozofija, oblast

The Young Marx and the Critique of Hegel's Philosophy of Right

Abstract. The purpose of this article is to expose the unity of the arguments behind Marx's fragmented manuscript, 'Critique of Hegel's Philosophy of Right.' Instead of focusing on broad statements and common phrases that have made the text familiar in philosophy and social sciences, I explore a more detailed analysis of Marx's manuscript. I aim to demonstrate that both Marx's more general and incomplete critique of logic and his more detailed critique of Hegel's concept of power are rooted in a single argument opposing Hegel's project as a whole. In the article, I carefully explain how the argument about the contradiction in Hegel's legislative power leads the young Marx to conclude that the contradiction can only be resolved by adopting an epistemological and political stance outside of Hegel: republican democratism. I conclude

with some suggestions for future research that could help clarify the scope of Marx's critique.

Key Words: Karl Marx (1818–1883), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), 'Critique of Hegel's Philosophy of Right,' political philosophy, power

Namen pričujočega besedila je sistematična predstavitev in izpeljava nekaterih ključnih argumentov Marxovega rokopisa »Kritika Heglovega državnega prava«.¹ Za razliko od besedil, ki ambicije zgodnjega Marxa povzemajo kot poskus »obrata Heglove dialektike«, pri čemer se sklicujejo na nekatere literarno okrašene fraze in slogane iz rokopisa, se pričujoči članek raje posveča rekonstrukciji nekaterih zahtevnih in pogosto zapletenih argumentov, ki se skrivajo za pogosto citiranimi, a za razumevanje besedila manj bistvenimi izrazi.

Ključna predpostavka članka se glasi, da je v Marxovem mestoma težko razumljivem in fragmentarnem rokopisu mogoče odkriti neko argumentativno enotnost, uperjeno proti Heglovemu projektu. Kljub videzu, da rokopis združuje dve različnih in medsebojno nepovezani kritični ambiciji – zelo splošno, fragmentarno in pomanjkljivo kritiko logike na eni strani ter izjemno specifično in podrobno kritiko Heglove teorije države na drugi –, trdim, da pozorna rekonstrukcija besedila pokaže, da Marx v kritiki skuša prikazati težave logike in težave politične filozofije pri Heglu kot težave, ki izhajajo iz ene in iste nastrojenosti. Največji del pričujočega besedila je namenjen pozorni rekonstrukciji Marxove kritike Heglove teorije oblasti, ki kulminira v izpeljavi protislovnosti vladne oblasti. Protislovnost Heglove zakonodajne oblasti Marxa vodi k rešitvi, ki je zunanja Heglovi epistemološki in politični nastrojenosti.

Namesto opredelitve do veljavnosti oz. neveljavnosti Marxove kritike Hegla v sklepu izpostavim, da je ta presoja Marxovih argumentov odvisna od presoje problema posredovanja med civilno družbo in državo pri Heglu. Trdim, da je Marxove argumente mogoče presojati le, če vemo, ali so Heglovi modeli institucij že utemeljeni na mezdnem delu, iz česar bi sledilo, da Hegel že govori o problemu posredovanja dveh avtonomnih sfer, značilnih za moderni kapitalizem. Če to drži, potem so Marxovi argumenti relevantni tako za Heglovo logiko v splošnem kot tudi za poli-

¹ Izvorno besedilo sem zaključil v začetku leta 2021 kot primer filozofskega enciklopedičnega prispevka. Besedilo kasneje ni bilo objavljeno, saj se enciklopedija ni realizirala. Pričujoči članek je spremenjena verzija izvirnega prispevka.

tično oz. pravno filozofijo posebej. Kot plodno izpostavljam možnost, po kateri se lahko, nasprotno, izkaže, da Heglov *Oris filozofije pravice* predpostavlja le tržno družbo, ne pa tudi kapitalistično tržno družbo. Potem se domneva o nespravljlivosti civilne družbe in države pri Heglu lahko izkaže za napačno, saj civilna družba in država še nista nujno nespravljlivi, kot naj bi to veljalo v kapitalistični družbi. V tem primeru bi imela Marxova kritika omejeno veljavnost. A hkrati se tu odpre področje za raziskovanje vprašanja, do katere mere je bil moderen značaj posredovanja med civilno družbo in državo posledica kasnejše interpretacije Hegla in ne nujno intence zgodovinskega avtorja.

Uvod

Rokopis z naslovom »Kritika Heglovega državnega prava« je nedokončan projekt tedaj šele 25 let starega Karla Marxa, napisan poleti leta 1843 v Kreuznachu. Besedilo predstavlja analizo in sočasno kritiko paragrafov 261–313 *Orisa filozofije pravice*, v katerih Hegel podrobneje razvije svojo vizijo pravične notranje ustavne ureditve moderne države kot razsvetljene ustavne monarhije. Podobno kot ekonomsko-filozofski rokopisi je »Kritika Heglovega državnega prava« besedilo zasebne narave, ki predstavlja Marxovo miselno vajo oz. osebno razjasnitev določenega teoretskega in političnega problema. Za časa Marxovega življenja je zapis ostal neobjavljen. Kljub temu se je ohranil v 39 pol dolgem rokopisu, ki ga je leta 1927 izdal moskovski Inštitut Marxa-Engelsa-Lenina.²

Marxova »Kritika Heglovega državnega prava« sovpada s časom zaostritve cenzure in naraščajoče politične moči konservativnih sil v Prusiji na eni strani ter vse večjega pesimizma liberalnih in progresivnih sil ob političnem stanju na drugi strani. V kontekstu Marxove kritike Hegla je vredno poudariti vsaj tri zgodovinske dogodke, ki so neposredno vplivali na spremembo miselnega in ideološkega ozračja med mladoheglovci v Prusiji, med katere je takrat spadal tudi Marx.

Ključnega pomena za spremembo miselne naravnosti na univerzah sta dve smrti. 5. maja 1839 je umrl progresivno naravnani profesor prava in pravne filozofije ter Marxov profesor Eduard Gans, zaslužen za prvo izdajo Heglovega *Orisa filozofije pravice*. Gans je v krogih mladoheglovcev odigral ključno politično vlogo. Bil je zagovornik progresivnih reform pruske države, uvedbe civilnega zakonika in nove ustave. Zaslužen je bil

² Slovenski prevod trenutno ni celosten; izbor ključnih izsekov je dostopen v prvem zvezku izbranih del Marxa in Engelsa, ki je leta 1979 izšel pri Cankarjevi založbi.

za širitev idej francoskega socialista Saint-Simona v nemškem prostoru, s katerimi je Gans pogosto dopolnjeval in nadgrajeval Heglove politične nauke. Njegovo življenjsko delo predstavlja *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung* (slovensko: Dedno pravo v svetovnozgodovinskem razvoju) v štirih delih. V krogih mladoheglovcev pa je bila še posebej odmevna njegova interpretacija Heglove pravne in politične misli, s katero je želel dokazati, da *Oris filozofije pravice* ne podpira konservativnega projekta pruske restavracije iz leta 1820, temveč ponuja nastavke za reformistični projekt moderne ustavne monarhije.

Leto po smrti Gansa – 14. maja 1840 – je umrl reformistični kulturni minister Karl vom Stein zum Altenstein. Dogodek je bil pomenljiv predvsem za progresivno naravnane heglovce, ki so s prihodom novega ministra v večji meri izgubili svoje pozicije na nemških univerzah. V Berlinu je leta 1840 na Gansovo mesto stopil ultrakonservativni Friedrich Julius Stahl, leto kasneje pa se mu v boju proti »zmajevemu semenu Heglovega panteizma«³ (Schelling 1870, 36) pridruži še Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. Oba profesorja sta bila med študenti nepriljubljena.

Sprememba miselnega in političnega ozračja na univerzah se je po letu 1840 še zaostрила. Konservativno reakcijo je po smrti pruskega kralja Friderika Viljema III. 6. julija 1840 nadaljeval njegov sin Friderik Viljem IV. Od novega kralja so si liberalne sile takratne Prusije sprva obetale politične svoboščine in novo ustavo, a že oktobra istega leta je postalo jasno, da novi kralj omenjenih želja ne bo izpolnil. Znotraj univerzitetnih krogov je nova pruska politika v splošnem naletela na tri tipe odzivov. Nekateri so zapadli v politični pesimizem, posledica katerega je bila zanikanje vsake možnosti političnih sprememb. Drugi so vero v možnost revolucije ohranili, a so ob trpki realnosti namesto konkretnih predlogov proizvajali sanjarije o revoluciji v prihodnosti. Marx je ubral tretjo pot, ki bi jo lahko imenovali pot politične radikalizacije. Ta je bila skeptična do liberalno reformističnega projekta ter vztrajala pri tem, da je za uresničenje reformističnih idealov, kot so razglasitev novega civilnega zakonika, odprava cenzure, celostna šolska reforma in izdaja nove ustave, treba opustiti vero v reformizem in zavzeti revolucionarno demokratično stališče.

Marxova usoda je bila tesno prepletena z odločitvami pruske države. Oktobra leta 1842 je namreč pričel delovati kot glavni urednik pri liberalnem *Rheinische Zeitung*, ki se je pogosto soočal z represivnimi politikami Friderika Viljema IV. Že dva meseca po začetku Marxovega urednikova-

³ Izraz izhaja iz pisma Barona von Bunsna Schellingu iz leta 1840.

nja je z zaprtjem politično podobno naravnane Leipziškega *Allgemeine Zeitung* postalo jasno, da so tudi Marxovemu časopisu štetí dnevi. Odločba za prepoved Renskega časopisa je prišla januarja 1843. Dokončno zaprtje časopisa je bilo določeno za 1. april, v vmesnem času pa naj bi časopis deloval pod močno cenzuro. Svoja občutja ob zaprtju časopisa Marx strne v pismu Arnoldu Rugeju s 25. januarja 1843 (Marx in Engels 1963, 414–415):

Tukaj vidim zgolj posledico; v zatrtju *Rheinische Zeitung* vidim napredek politične zavesti in zato odstopam. Poleg tega mi je atmosfera postala mučna. Hlapčevanje je celo v imenu svobode nekaj slabega; boriti se s šivankami namesto s koli. Utrujen sem svetohlinstva, neumnosti, surove avtoritete in našega prilagajanja, upogibanja, izmičkanja in dlakocepstva. Vlada mi je torej povrnila svobodo.

V skladu s povedanim je Marx tako že marca izstopil iz redakcije *Rheinische Zeitung* in odpotoval na Nizozemsko, nato pa se odpravil v študijsko osamo v Kreuznach, kjer je nastal rokopis »Kritika Heglovega državnega prava«.

Kritika Heglove politične filozofije je bila v tistem času splošno razširjena. V krogih mladoheglovcev je pričela odmevati z dvema člankoma Arnolda Rugeja iz junija 1840 in avgusta 1842. V njiju Ruge po eni strani hvali Heglov pojem država kot »enega najglobljih pojmov, kar ga je doseгло človeštvo« (Chitty 2006, 216), vendar po drugi strani Heglu očita, da v svoji državi ni napravil mesta za javno debato in kolektivno samodoločanje, zaradi česar je njegova ureditev enaka policijski državi.⁴

Karl Marx, ki je bil v tem času v redni korespondenci z Rugejem, je svoj študij Heglovega *Orisa filozofije pravice* opravil že kmalu po svojem doktoratu leta 1841, leto kasneje pa naj bi tudi sam delal na kritiki omenjenega dela. Do kritike v obliki rokopisa je sicer prišlo nekoliko kasneje, v vmesnem času pa je Marx študiral Ludwiga Feuerbacha, francoske utopične socialiste in zgodovino francoske revolucije, kar je njegovi kritiki Hegla pustilo močan vsebinski in terminološki pečat. Najneposredneje zaznaven je vpliv Ludwiga Feuerbacha, čigar filozofija je predstavljala odmik od filozofskih sistemov nemškega idealizma k materialistični antropološki filozofiji, ki se je zoperstavljala religiji in filozofskim abstrakcijam. Poleg Feuerbacha je za kritiko Hegla pomembna tudi francoska revolucija, ki v Marxovih očeh ni bila zmožna razrešiti političnih protislovij

⁴ Za podrobnejšo obravnavo glej Chitty (2006).

med civilno družbo in državo. Po Marxu je namreč francoska revolucija z uvedbo splošne volilne pravice in enakosti pred zakonom ter odpravo stanov predstavljala zgodovinski napredek, vendar je ostala nedokončana, problemi moderne politike, ki jih je odprla, pa nerešeni. Marx Heglovo politično misel obravnava kot analogno fenomenu francoske revolucije: bila je prva, ki je bila zmožna koncizno formulirati probleme moderne politike, ne da bi bila sposobna podati njihove ustrezne rešitve.

S kritiko Hegla je Marx želel ubiti dve muhi na en mah. Po eni strani je namen kritike *Orisa* teoretsko soočenje s političnimi problemi moderne, po drugi strani pa meri na specifično družbeno formacijo *ancien régime* – ustavno monarhijo. Napad na Hegla torej ni zgolj teoretska vaja, temveč hkrati napoved političnega boja proti konkretnim političnim razmeram v Prusiji.

Civilna družba in država pri Heglu

V zgodovini politične misli je Hegel mislec, znan po natančni in konceptualno dovršeni razlagi družbene distinkcije, značilne za ustroj moderne družbe: gre za razliko med ekonomsko in politično sfero. Splošno ime ekonomske sfere je po Heglu civilna družba (nem. *bürgerliche Gesellschaft*), sfera dejavnosti, zgrajena okoli »sistema potreb«⁵. Ekonomska sfera uživa relativno avtonomijo napram drugim sferam družbe, še posebej države, zaradi česar jo Hegel pogosto opisuje kot *zunanj*o državo. Civilna družba predstavlja področje partikularnosti, saj v njej subjekt nastopa kot akter, katerega cilj je zadovoljitev svojih partikularnih želja in smotrov.

Za razliko od civilne družbe, ki predstavlja sfero partikularnega, predstavlja država sfero univerzalnosti. Pri državljanskem delovanju naj subjekt ne bi več deloval v zasebnem, temveč v javnem interesu; iz tega pa sledi, da državljan ni več del sistema potreb in se zato v svojem premisleku ne ozira več na osebne želje in potrebe, temveč razmišlja in deluje obče – v skladu z načeli uma. Država se tako od civilne družbe loči predvsem v dveh točkah. Prvič v tem, da je državljansko delovanje obče; drugič v tem, da je življenje v državi javno in skupnostno življenje, kjer človek ni osamljen atom, temveč pripadnik npravne skupnosti. Hegel navsezadnje za razliko med subjektom civilne družbe in subjektom države uporabi francoski razloček med *bourgeois* in *citoyen* oz. med meščanom in

⁵ Za podrobnejšo obravnavo Heglovega pojma civilne družbe glej Kervégan (2018, 147–182) in Hegel (2013, 143–150; 164–203).

državljanom, ki opisuje dvojno vlogo, v kateri nastopa moderni subjekt.

Razvoj civilne družbe v moderni dobi in večji poudarek na posameznikovi osebnosti svobodi v družbi za Hegla predstavlja zgodovinski napredek in izraz dejstva, da je duh v modernosti dosegel višjo stopnjo samozavedanja o svobodi. Vendar Hegel v civilni družbi ne vidi zgolj sfere, ki uspešno dviguje raven individualne blaginje, temveč sfero, ki hkrati proizvaja družbeno nezaželene učinke. Civilna družba tako po Heglu brez uspešnega posredovanja države proizvaja socialne neenakosti in povzroča izgubo kolektivne svobode. Heglov cilj na področju teorije države je zato konceptualno utemeljiti takšno politično ureditev, ki bo sposobna posredovati med civilno družbo in državo na način, da prva v družbi ne igra določujoče vloge.

Marxova kritika Hegla

Mladi Marx je v svojem rokopisu želel pokazati, da se Heglova ideja ustavne monarhije sooča z nepomirljivimi protislovji, zaradi česar ne ponuja vizije onkraj *ancien régime*, temveč na teoretski ravni zgolj reproducira njegove nestabilne strukture. Iz tega razloga po Marxovem prepričanju Heglov predlog ni zmožen rešiti političnih težav časa – npr. podati predloga zakonodajne oblasti, ki je ne bi zaznamovalo nepomirljivo trenje med monarhom in civilno družbo. Marxova teza ima za Heglov sistem po mnenju nekaterih interpretov (Ruda 2015) pomembne posledice, saj bi, v primeru, da je resnična, pomenila, da Hegel ni razrešil problema, ki ga je prepoznal in pojmovno formuliral. Po mnenju Marxa je Heglov poskus rešitve ostal neuspešen, tako iz metodoloških kot tudi iz političnih razlogov. Zavaljo jasnosti se bomo najprej posvetili kritiki Heglovega sistemskega pristopa k politični filozofiji, nato pa bomo razjasnili še Marxovo stališče do Heglovih predlogov politične ureditve države.

Kritika formalizma in misticizma

Eden Marxovih temeljnih očitkov Heglovi obravnavi države se glasi, da Hegel državo zasnuje kot logični konstrukt (Marx 1956, 216):

Konkretna vsebina, dejansko določilo [*die wirkliche Bestimmung*], se prikaže kot formalna vsebina; popolnoma abstraktno formno določilo [*Formbestimmung*] se prikaže kot konkretna vsebina. Bistvo državnih določil ni to, da so državna določila, temveč da jih je moč obravnavati v njihovi najabstraktnejši podobi kot logično-metafizična določila. Ne filozofija prava, temveč logika je resnično

zanimanje.⁶ Ne da se misel utelesi v političnih določilih, temveč da obstoječa [*vorhandenen*] politična določila izpuhtijo v abstraktne zamisli [*Gedanken*] – to je delo filozofije. Ne logika stvari, temveč stvar logike je filozofski moment. Logika ne služi dokazu države, temveč država služi dokazu logike.⁷

Opazimo, da Marx Heglu očita nekaj podobnega, kot Hegel očita Kantu ali Fichteju. Tako kot je Hegel svojim predhodnikoma pogosto očital, da njuna filozofija konkretno vsebino izvaja iz togih logičnih ogradij, sam pa proti temu pristopu poudarjal, da se mora misel predati objektu preučevanja, tako Marx podoben očitek obrne proti samemu Heglu (Hegel 2017, 38); s to razliko, da Marxov očitek proti Heglu ni ta, da Hegel empirične realnosti v svoji pravni filozofiji ne upošteva, temveč ta, da realnost razume kot utelešenje abstraktne ideje. To pa ima za obravnavo države dve problematični konsekvenci. Prvič, da omogoča obravnavo določil po modelu (aristotelovskega) silogizma, ne glede na njihova politična določila – to dejstvo bo za Marxa ključnega pomena pri obravnavi notranje ureditve države, ki naj bi po Heglu sledila trem momentom silogizma. In drugič, da obravnavanje posamičnih objektov v realnosti kot momentov občega pojma ustvarja videz, po katerem je tisto obče – ideja – konkretno, medtem ko je empirično in partikularno pravzaprav abstraktno.

Omeniti velja, da Marxovi argumenti proti Heglu danes pogosto niso sprejeti kot legitimni. Temeljni argument proti Marxovi interpretaciji Hegla pogosto izhaja iz razumevanja Heglove teorije pojma, čigar struktura vključuje momente partikularnosti, posebnosti in univerzalnosti. V teoriji zato vsak pojem – v našem primeru pojem države – ne sme izhajati iz abstrakcij, ločenih od posamičnih primerkov, temveč mora izgraditi univerzalni pojem tako, da ta v sebi zajema partikularne empirične primere. Proti formalistični obravnavi vseh fenomenov, naj bodo naravni ali družbeni, se pogosto poudarja dejstvo, da Hegel razlikuje med filozofijo narave in filozofijo duha, pri čemer je posebnost prve v tem, da raziskuje sfero, v kateri je pojem kot produkt človeške zgodovine odsoten.

Ne glede na sodobne interpretacije Heglove filozofije⁸ lahko v njegovi

⁶ Nem.: *Rechtsphilosophie*, filozofija prava ali filozofija pravice.

⁷ Izsek je v slovenskem prevodu izpuščen.

⁸ Med interpreti ni soglasja o Marxovem poznavanju Heglove logike in posledično relevantnosti Marxove kritike slednje. V pričujočem besedilu dajem poudarek rekonstrukciji kritike Heglove filozofije pravice, kar je – ne glede na odseke, ki zadevajo logiko – tudi glavni predmet kritike Marxovega besedila (Schuringa 2021, 349).

filozofiji vendarle najdemo odseke, ki Marxovi interpretaciji dajejo neko mero utemeljenosti. Takšen odsek najdemo npr. v 198. paragrafu Heglove enciklopedije (Hegel 2019, 356):

Kot sončni sistem je na primer v praktični sferi država sistem treh silogizmov. 1.) Posamezno (oseba) se preko svoje *posebnosti* (fizičnih in duhovnih potreb, ki izoblikovane rezultirajo v civilni družbi) priključi občemu (družbi, pravu, zakonu, vladi). 2.) Volja, dejavnost posameznikov, je posredujoče, ki zadovolji potrebe po družbi, pravu itd. kot tudi izpolni in uresniči družbo, pravo itd. 3.) Ampak obče (država, vlada, pravo) je substancialni vmesni termin [*die substantielle Mitte*], v katerem posamezniki in njihove zadovoljitve imajo in prejmejo svojo izpolnjeno realnost, posredovanje in obstoj.

V prid Marxu torej lahko rečemo, da je moč najti odseke, ki kažejo na to, da bi njegova kritika lahko imela neko tekstovno podporo. Kljub temu pa lahko v prid Heglu trdimo, da Marxova kritika v rokopisu ostaja fragmentarna in na ravni zatrditev ter izrazov, ki večinoma niso natančno pojasnjeni ali argumentirani. Če želimo natančneje razumeti Marxove težave s Heglovo logiko, si moramo zato ogledati konkretnejše primere.

Marx svojo kritiko ponazori na primeru politične ustave; po Marxu Hegel v svoji raziskavi začne z že izdelano občo idejo politične ustave, nato pa to idejo najde v konkretnih primerih političnih ustav. Ta postopek je formalističen, saj je cilj takšne raziskave zgolj primerjava že izdelane ideje s posameznimi empiričnimi objekti – npr. primerjava ideje politične ustave s konkretno, npr. nemško ali francosko ustavo (Marx 1979, 64):

Edini interes je spet najti »idejo« nasploh, »logično idejo« v vsakem elementu, bodisi elementu države bodisi v elementu narave, in dejanski subjekti, kot tu »politična ustava«, postanejo samo njena *imena*, tako da obstaja samo videz dejanskega spoznavanja.

Isto točko Marx pogosto izraža s pomočjo Feuerbachove terminologije. Sledeč tej naj bi Hegel zagrešil krivdo zamenjave subjekta in predikata v sodbi, kar privede do zmotne predstave, da je nekaj konkretnega *produkt* ideje. Klasični primer takšne zmote je v svoji kritiki religije podal Ludwig Feuerbach (2021). Po njegovem mnenju temeljna človeška zmota religije obstoji v tem, da človeka razume kot produkt ideje, ki jo je sam ustvaril. Konkretno, verniki in teologi menijo, da je človek produkt Boga, čeprav drži ravno obratno: Bog je produkt človeka. Povedano drugače, religija je človekov predikat in ne obratno, človek predikat religije. Podobno točko Marx ponovi na področju politične kritike: klasičen primer takšne zmote

najdemo v filozofiji prava, kjer se dozdeva, da pravni zakon ni produkt človeške dejavnosti, temveč obratno, da je človek produkt pravnega zakona. Prav takšno zmoto po Marxu (1979, 72) zagreši tudi Hegel:

Hegel izhaja od države in napravi človeka za subjektivirano državo; demokracija izhaja od človeka in napravi državo za objektiviranega človeka. Kakor religija ne ustvarja človeka, ampak človek ustvarja religijo, tako ne ustvarja ustava ljudstva, ampak ljudstvo ustavo.

Zamenjavo subjekta in predikata, ki abstraktnemu daje videz konkretnega in konkretnemu videz abstraktnega, Marx imenuje *misticizem*. Povedano drugače, logična ideja pri Heglu postane subjekt, čeprav bi subjekt morali biti resnični ljudje oz. nek del družbene realnosti. Posledica tega je, da to, kar je resnično – npr. ljudje ali družbena realnost –, postane pojav tega, kar naj bi bilo zares resnično: ideja. Posebno pozornost je treba nameniti dejstvu, da Marx ne trdi, da Heglova napaka izhaja iz kakšne neresnične logične predpostavke ali iz neutemeljenih apriornih trditev o realnosti. Marx meni, da je Heglov program logičnega prikaza države smotrni ter da predstavlja velik napredek v filozofiji prava. Kar trdi Marx, je, da je Heglov program pomanjkljiv. Kot bo postalo jasneje v nadaljevanju, je namen Marxovih splošnejših in fragmentiranih opazk o logiki nakazati, da so težave Heglove logike in težave Heglove države prepletene. Izkazalo se bo, da logika Heglu omogoča, da *zatrdi*, da neko pojmovno posredovanje pojasnjuje empirično realnost.

Misticizem torej ni nujno nekaj ozaveščenega – ni npr. prevara, ki bi jo filozofi, kot je Hegel, počeli iz zlih namenov –, temveč je splošno razširjena iluzija, ki jo je moč odpraviti zgolj z dosledno filozofsko kritiko. Omenimo, da Marx ni povsem jassen pri razlagi razlogov za vznik misticizma. Ni namreč jasno, ali je misticizem zgolj zgodovinski produkt ali je neodpravljljiv del človekove narave. Ne glede na to, ali zagovarjamo prvo ali drugo interpretacijo misticizma, Marx (Marx 1979, 147) meni, da se je zoper misticizem mogoče boriti z reformo zavesti:

Naše geslo se mora glasiti: reforma zavesti ne z dogmami, ampak z analizo mistične, same sebi nejasne zavesti, pa naj nastopa religiozno ali politično. Potlej se bo pokazalo, da ima svet že dolgo samo sanjsko predstavo o neki stvari, ki bi se je moral zavedati, da bi jo dejansko imel.

Kot je jasno iz zgornjih stavkov, kritika ne odstranjuje le teoretskih zmot, temveč s svojo dejavnostjo spreminja sam odnos do kritiziranega predmeta. In prav ta točka je ključna pri Marxovi teoretski kritiki Hegla

– Heglove teoretske zmote za Marxa v večji meri izhajajo iz njegove politične drže; *misticizem, formalizem in podpora ustavne monarhije so tri oblike iste nastrojenosti*. Za napredek v metodologiji kot tudi v politični vsebini je po Marxu treba zavzeti politično stališče, ki je Heglu *zunanje* – v času pisanja rokopisa je to politično stališče še predstavljal republikanski demokratizem.

Kritika ustavne ureditve Heglove države

Kritika knežje oblasti

Hegel notranjo ustavno ureditev države v skladu s trodelno delitvijo pojma razdeli na knežjo, vladno in zakonodajno oblast. Knežjo oblast predstavlja monarh, ki svojo suverenost prejme po naravnem rojstvu in v triadni ureditvi predstavlja moment partikularnosti. Vladna oblast skrbi za izvrševanje in izvedbo monarhovih odločitev ter za ohranjanje splošnih institucionalnih temeljev države; pod vladno oblast Hegel uvršča tudi sodno in policijsko oblast ter poudarja vlogo vladne oblasti za širitev države v civilno družbo. V skladu s to nalogo vladna oblast predstavlja moment posebnosti – njena naloga je posredovanje med partikularnostjo monarha in univerzalnostjo zakonodajne oblasti. Slednja tako predstavlja moment univerzalnosti v tridelni notranji ureditvi ter se v skladu s tem dotika določitev državnih zakonov in občin notranjih zadev.

V komentarju paragrafov 275–286 o knežji oblasti Marx izpostavlja predvsem težave Heglovega razumevanja monarhove in ljudske suverenosti. Hegel suverenost pojmuje kot idejo, ki je ni mogoče ločiti od enotnosti države ali ustave.⁹ Ker suverenosti ni mogoče ločiti od državne ustave, ta pa implicira diferenciacijo državne oblasti na različne, čeprav ne popolnoma ločene, oblasti, je lahko za Hegla suverenost kot ideja misljiva zgolj kot del kompleksnega in enovitega državnega aparata. Kljub temu po Heglovem mnenju suverenost znotraj države ne more obstajati brez ustrezne reprezentacije, ki jo v ustavni monarhiji opravlja monarh.

Ker Hegel monarha pojmuje kot predstavnika suverenosti celotne države, zanj ideja suverenosti ljudstva, ločenega od monarha, enostavno ni smiselna, saj bi bilo v tem primeru ljudstvo ločeno od države, s tem pa ne bi bilo več ljudstvo, temveč zgolj brezoblična masa. V tem oziru Hegel nasprotuje moderno-demokratskemu razumevanju suverenosti, ki ga odpravi z naslednjim stavkom (2013, 234):

⁹ Podrobneje o Heglovem razumevanju suverenosti glej Kervegan (2018, 231–277).

Vendar je običajni pomen, v katerem se je v novejših časih začelo govoriti o suverenosti ljudstva, ta, da je suverenost ljudstva razumljena v nasprotju do suverenosti, ki eksistira v monarhu – v tem nasprotju suverenost ljudstva spada med zmedene misli, ki imajo v osnovi surovo predstavo ljudstva.

Marxova kritika Heglovega razumevanja suverenosti v rokopisih ostaja nerazdelana in se pogosto prekriva z vehementnim zagovorom demokracije proti monarhiji. A vendarle lahko iz nje razberemo, da po Marxu pri konceptih ljudske suverenosti in suverenosti monarha ne gre za dve različni razumevanji enega in istega pojma, temveč za dve vsebinsko različni in konkurenčni pojmovanji suverenosti. Marxu se zdi ključnega pomena, da *suverenost monarha ne predstavlja ljudstva, temveč od ljudstva odtujen državni aparat*. Obratno pa naj bi demokratična suverenost izhajala iz egalitarnih načel enakosti vseh, zaradi česar naj bi bila demokratična suverenost istovetna z ljudsko suverenostjo. Demokratična država torej – za razliko od ustavne monarhije – odpravlja dualizem ljudstva in države, saj predstavlja izraz ljudske volje. Zdi se, da Marx pri tem ne cilja na ukinitve same reprezentacije suverenosti v demokraciji – npr. po modelu volitev –, temveč zgolj opozarja na neprimernost monarha kot resničnega zastopnika ljudstva.

Kritika vladne oblasti

Vladno oblast večinsko tvori »srednji sloj« birokratov, ki pa je podobno kot monarh odtujen od civilne družbe. Marx sicer v komentarjih poudarja, da Heglu ni uspelo razviti *vsebine* vladne oblasti, saj je v borih desetih paragrafih podal zgolj opis funkcije državne administracije v ustavni monarhiji. Vendar to ni toliko Heglova slabost, temveč prej izraz dejstva, da se vsebina državne administracije nahaja zunaj države, natančneje, v civilni družbi. Birokracija je del države, čeprav je njena dejanska funkcija posredovanje med civilno družbo in državo. Dodajmo, da pri Heglu najverjetneje ne gre za posredovanje med državo in kapitalističnim trgov, kot bi to razumeli v teorijah države blaginje 20. stoletja. Zdi se, da Heglova civilna družba kot sistem potreb ni zasnovana kot specifično kapitalistično gospodarstvo, temveč zgolj kot korporativno regulirano tržno gospodarstvo.¹⁰

¹⁰ Podrobnejše historične opredelitve Heglovega trga nisem zasledil v nobeni študiji. Ker-vegan npr. govori o tržni družbi, s čimer se izogne težkemu vprašanju posebne določitve trga pri Heglu. Raimund Ottow ugotavlja, da Hegel civilno družbo opredeli kot tržno

Primarna skrb birokracije je vzdrževanje zakonitosti posebnih pravic v ustanovah civilne družbe, kot so korporacije, uprave in občine. Zaradi položaja birokracije, ki se v državnem aparatu nahaja med sfero partikularnosti in sfero občosti – tj. civilno družbo in državo –, Hegel birokratskemu razredu nameni podobno družbeno vlogo kot članom korporacije. Heglova korporacija je sicer omejena predvsem na združenja obrtnikov, trgovcev in zgodnjeindustrijskih »podjetnikov«, pri čemer razlikovanje med srednjeveškimi cehi in poznosrednjeveškimi oz. novoveškimi korporacijami pri Heglu ni jasno razloženo.¹¹ Smoter korporacije je torej združevanje posameznikov civilne družbe, ki se v svojem delovanju ravna po zasebnih interesih. Korporacija tem posameznikom omogoči, da svoje partikularne smotre udejanjajo kot del širše skupnosti, ki je po svoji zasnovi podobna npravni skupnosti države.¹² Hegel na podlagi tega argumentira, da korporacija predstavlja moment občosti, značilne za državo, v sferi civilne družbe, saj kot ustanova razbija individualizem in atomizem slednje. Korporacija torej predstavlja enega izmed elementov posredovanja med civilno družbo in državo.¹³

Posebnost birokracije je, da izhaja iz korporacije, čeprav tvori del države. Birokracija se zato nahaja med civilno družbo in državo ter skrbi za ustrezno posredovanje obeh sfer. Birokratski razred se v skladu s tem ukvarja s spoznanjem civilne družbe in z vzdrževanjem njenih posebnih zakonov; kot predstavniki države pa birokrati ne smejo zastopati zasebnih interesov – npr. interesov kakšne korporacije –, temveč morajo delovati v skladu z interesi javnosti. Smoter birokratov je tako v tem, da skozi njih pripadniki civilne družbe pripoznajo sebe kot del obče države. Ali po-

družbo, čeprav ne specifično kot kapitalistično tržno družbo (Ottow 2001, 468). Še največ o značaju trga v Heglovem času pove Ellmers (2017, 81), ki zaključí, da so obstajali različni produkcijski režimi, v katerih mezno delo ni bilo niti prevladujoče niti zaželeno. Temeljna študija Heglove ekonomske misli – *Hegel als Ökonom* avtorja Birgerja Priddata – mi žal ni bila na voljo.

¹¹ O korporacijah v poznem srednjem veku in novem veku glej v Ogilvie (2018). Za interpretacijo, po kateri naj bi Hegel razlikoval med srednjeveškimi in novoveškimi korporacijami, glej Kervégan (2018, 99). Za interpretacijo, po kateri je to storil šele Gans, glej Ottow (2001).

¹² Podrobneje o pojmu korporacije: Hegel (2013, 198–203).

¹³ Kot na več mestih prepričljivo pokaže Ellmers, je Hegel zavračal liberalno različico kritike cehov in politiko ukinitve korporacij. Npr: »V Angliji imamo tudi največjo revščino in največ drhali, za velik del tega raka je kriva ukinitve korporacij« (Philosophie Des Rechts Nach Der Vorlesungsnachschrift Von H. G. Hotho 1822/23 §254, citirano v Ellmers 2017, 89).

vedano drugače, smoter birokracije je v tem, da vzdržuje pravne temelje privatne lastnine in trgovine, civilno družbo pa utemeljuje v strukturah države. Zaradi navedenih lastnosti po Heglu birokracija posreduje med civilno družbo in državo.

Vendar za Marxa ta zgodba ni tako preprosta. Tudi če predpostavimo, da birokratskega razreda ne vodijo zasebni interesi, temveč obča želja po javnem dobrem, iz tega še ne sledi, da birokracija deluje kot posrednik med partikularnostjo civilne družbe in občestjo države. Marx namreč obrne Heglovo interpretacijo birokracije kot elementa znotraj države, ki presega protislovja civilne družbe. Prav nasprotno, *birokracija internalizira ločitev omenjenih sfer znotraj države*. Birokratski razred obstaja zgolj kot ločen od civilne družbe – za vstop v birokracijo je namreč treba opraviti državni izpit –, zaradi česar birokratska vednost ne predstavlja javnega mnenja, temveč vladno mnenje, ločeno od javnosti. To dejstvo pa povzroča praktično iluzijo, po kateri politična država predstavlja dejansko ljudsko voljo, utemeljeno v birokratski vednosti o civilni družbi. Z drugimi besedami: zdi se, da birokracija posreduje sfero civilne družbe z državo, zaradi česar sta obe del ene in iste enotnosti; a v resnici velja prav obratno – *birokracija je izraz ločenosti državnega aparata od civilne družbe*. Marxov argument proti Heglu torej lahko povzamemo z dvema tezama. Prvič, birokratski aparat ustavne monarhije je simptom ločitve civilne družbe in države, ne njeno zdravilo. In drugič, birokracija kot del ustavne monarhije deluje kot hierarhija državnih strokovnjakov, katerih vednost deluje pod predpostavko *izključitve* javnega mnenja. Heglova teorija vladne oblasti po tej izpeljavi nasede birokratski iluziji, po kateri vednost vladne oblasti predstavlja mnenje javnosti. Marx (1979, 82) to iluzijo opiše na sledeč način:

Birokracija je krog, iz katerega ne more skočiti nihče. Njena hierarhija je hierarhija vednosti. Vrh zaupa spodnjim krogom vpogled v posamezno, spodnji krogi pa zaupajo vrhu pogled v obče, in tako se vzajemno varajo.

Poleg tega je vredno omeniti, da birokracija v korist države ne deluje zaradi dobre izobrazbe, krepstnih nazorov ali patriotizma, temveč zaradi možnosti vzpenjanja po državniški hierarhiji. Ozadje državnopravnega delovanja za birokrata po Marxu ni omika, kot to trdijo vladni uslužbenci in Hegel, temveč lov za višjimi mesti oz. ustvarjanje kariere. Iz tega razloga je kontekst zasledovanja službe upravnika pravzaprav podoben zasledovanju zasebnih interesov v civilni družbi (Marx 1979, 82):

V birokraciji je istovetnost državnega interesa in posebnega smotra tako postavljena, da postane državni interes neki posebni privatni smoter nasproti drugim privatnim smotrom.

Marx že na primeru birokracije nakazuje, da interpretacija protislovja med civilno družbo in državo, ki državo obravnava kot neproblematično sfero občosti, zgreši temeljni vidik te moderne politične težave. Ključnega pomena je namreč dejstvo, da se protislovje civilne družbe in države nahaja v instituciji *politične države* kot take (Marx 1979, 114):¹⁴

V resnici pa je antinomija politične države in civilne družbe protislovje abstraktne politične države same s seboj.

Omenjena antinomija je del politične države kot abstrakcije od civilne družbe. Ker se politična država konstituira kot ločena od civilne družbe, iz tega sledi, da po svojem pojmu nastopa kot *realno obstoječa abstrakcija*, ki nujno nastopa kot zunanja civilni družbi. Prikaz abstraktnosti politične države pride še posebej do izraza v kritiki zakonodajne oblasti, ki v *Orisu* tvori jedro konstrukcije enotnosti med državo in civilno družbo.

Kritika zakonodajne oblasti

Hegel (2013, 247–226) zakonodajno oblast razume kot totaliteto, sestavljeno iz že omenjene knežje in vladne oblasti ter stanovskega elementa. Slednji v zakonodajni oblasti označuje stanovsko skupščino v dveh zbornicah. Prvo sestavljajo zemljiški posestniki, drugo pa predstavniki korporacij.¹⁵ Če se osredotočimo zgolj na slednje, lahko rečemo, da je pomen stanovskih predstavnikov korporacij v zakonodajni oblasti ta, da pride z njimi »subjektivni moment obče svobode« do eksistence v državi. Po Heglu (2013, 247) je to nujno iz golih pojmovnih razlogov; stanovski element v zakonodajni oblasti ni prisoten zavoljo skrbi za obče, temveč zgolj zaradi predstavnštva partikularnih smotrov kot takih:

Jamstvo, ki ga za obče dobro in javno svobodo vsebujejo stanovi, se že po drobnem razmisleku ne nahaja v njihovem posebnem uvidu – kajti najvišji državni uradniki imajo nujno globlji in celovitejši vpogled v naravo uredb in potreb države, kakor tudi večjo spretnost in vajenost za ta opravila in lahko storijo dobro brez stanov.

¹⁴ Podrobneje o politični državi glej v Kouvelakis (2018, 298–303).

¹⁵ Podrobneje o stanovih in korporacijah pri Heglu glej v Ottow (2001), Elmers (2017) in (Niji 2014).

Zakonodajna oblast zato za izvajanje dobre politike ne potrebuje stanovskih predstavnikov. Namen stanovskih predstavnikov v zakonodajni oblasti je legitimizacija države s strani predstavnikov korporacij ter obenem vpliv države na korporacije preko njenih predstavnikov. Kar pri tem bije v oči, je dejstvo, da Hegel – kljub temu da stanovskemu elementu v zakonodajni oblasti namení zgolj simbolno vlogo – obenem trdi, da se civilna družba pripoznava kot del države, saj v njej igra aktivno vlogo pri odločanju o notranjih zadevah. »*Privatni stan pride do političnega pomena in aktivnosti v stanovskem elementu zakonodajne oblasti*« (Hegel 2013, 251). Stanovski element znotraj zakonodajne oblasti tako zavzema vlogo vmesnega člena med knežjo oblastjo na eni strani in interesi posebnih institucij civilne družbe (korporacij, občin, ustanov ipd.) na drugi strani. Zaradi tega posebnega mesta v državnem aparatu naj bi stanovi odpravljali nasprotje med posameznimi interesi civilnih institucij in knežjo oblastjo. Ali povedano drugače, člani civilne družbe bi morali v stanovih dobiti svoj glas v državi, s čimer bi knežjo oblast prepoznali kot legitimno; in obratno bi moral monarh vir svoje moči uzreti v ljudstvu, reprezentiranem v stanovih. S Heglovimi besedami (str. 251): »Kot organski, tj. povzet v totaliteto, se stanovski element dokaže le skozi funkcijo posredovanja. S tem se nasprotje [med vlado in ljudstvom] samo zvede na videz.«

Ker gre za preizkusni kamen Heglove politične filozofije, katere osrednji cilj je posredovanje med državo in civilno družbo, ne preseneča, da Marx največ prostora v besedilu namení prav kritiki zakonodajne oblasti. Če se omejimo na bistveno, lahko izluščimo dva ključna argumenta proti Heglovi zasnovi posredovanja med civilno družbo in državo. Prva točka spora zadeva pojem stanov. Marx (1979, 94) Heglu očita, da apolitične stanove civilne družbe v zakonodajni oblasti konstruira kot politične, zaradi česar se zabriše ločitev obeh sfer:

Hegel ve za ločitev civilne družbe in politične države, toda hoče, da bi bila znotraj države izražena njuna enotnost, in sicer naj bo to izpeljano na tak način, da tvorijo stanovi civilne družbe kot taki hkrati *stanovski element zakonodajne družbe*.

Težava je namreč v tem, da je Hegel stanove civilne družbe opredelil kot apolitičen stan, katerega smoter ni obče oz. splošno dobro, temveč zasebni interes. Iz tega razloga stan civilne družbe *po svojem pojmu* ni politični stan, kakor ga npr. predstavlja birokracija, temveč je stan zunaj države; celo stan, ki sam po sebi lahko *nasprotuje državi*. Tega dejstva

se Hegel zaveda, a si kljub temu želi, da bi apolitičen zasebni stan v zakonodajni oblasti prišel do političnega pomena. Vendar po Marxovem mnenju po francoski revoluciji, ki je politične stanove preobrazila v socialne, takšen cilj ni več mogoč, saj stanovi sedaj izključujejo političnost. Ali povedano drugače, *stanovi kot del zakonodajne oblasti pravzaprav ne bi bili več stanovi v Heglovem pomenu*, saj njihovo delovanje ne bi bilo več opredeljeno kot zasledovanje posebnih interesov, temveč kot želja po občem delovanju – takšno delovanje pa stanovi civilne družbe izključujejo. Marx (1979, 96) proces preobrazbe zasebnega stanu v političen zato primerja s krščansko transsubstanciacijo, v kateri se določena substanca, npr. kruh, spremeni v neko povsem drugo substanco, npr. v Kristusovo telo:

Ta politični akt je popolna transsubstanciacija. V njem se mora civilna družba docela odreči sami sebi kot civilni družbi, kot privatnemu stanu, uveljaviti del svojega bitja, ki ne samo nima nič skupnega z dejansko civilno eksistenco njenega bitja, ampak ji tudi neposredno stoji nasproti.

V obrambo Heglu bi sicer bilo mogoče argumentirati, da v civilni družbi zanj občost države ni popolnoma odsotna, saj jo vanjo vnašajo institucije, kot je korporacija, v katerih so člani civilne družbe del večje skupnosti. Kljub temu bi Marx nasproti temu odvrnil, da pri tej obliki skupnosti še vedno govorimo o interesni skupnosti, ki ima za svoj smoter partikularne interese, ne pa o skupnosti, ki bi zavestno udejanjala obče interese države. A tudi če dopustimo možnost, da stanovi civilne družbe dejansko lahko uspešno tvorijo političen element zakonodajne oblasti, po Marxu ne bi bili zmožni posredovati med civilno družbo in vlado.

Druga točka kritike se v skladu s povedanim posveča zasnovi Heglove zakonodajne oblasti in vloge stanov v njej. Po Heglu stanovski element skupaj z vladno oblastjo tvori sredino med civilno družbo in vlado pa tudi skrbi, da se knežja oblast na eni strani in civilna družba na drugi ne kažeta kot dva ločena ekstrema, temveč kot del enotne države. Marx tej interpretaciji nasprotuje. Po njegovem mnenju stanovi civilne družbe ne predstavljajo pluralizma mnenj in pogledov oz. javnega mnenja, zaradi česar ne morejo biti razumljeni kot predstavniki ljudstva (Marx 1979, 88–89). Iz tega pa sledi, da stanovi *ne predstavljajo* empirične občosti,¹⁶ temveč od-

¹⁶ Gre za Heglov izraz za splošno javnost.

bor, ki predstavlja zasebne cilje nekaterih znotraj civilne družbe. Stanovi in knežja oblast znotraj zakonodajne oblasti tako tvorijo dve partikularnosti – prva je partikularnost zasebnih interesov, druga partikularnost monarha.

V zakonodajni oblasti pa ne naletimo le na eno protislovje, ki se odvija med stanovi in monarhom, temveč na množstvo protislovij, ki se odvija med vsemi tremi členi oblasti. To postane jasno, če primerjamo interese vladne oblasti in stanov. Podobno kot monarh tudi vladna oblast predstavlja interese države, zaradi česar nujno nasprotuje zasebnim interesom stanov. S tega vidika poleg že omenjenega protislovja med knežjo oblastjo in stanovi obstaja še protislovje med vladno oblastjo ter stanovi. Če zakonodajno oblast motrimo z vidika neskladja znotraj zakonodajne oblasti, potem se zdi, da mora vlogo posrednika med obema zavzeti vladar, ki predstavlja celotno državo – torej tudi civilno družbo. Vendar prav to ni mogoče, saj naj bi vladar hkrati nastopal kot nasprotnik stanovom (Marx 1979, 109–110):

Vladar bi torej moral biti v zakonodajni oblasti za sredino med vladno oblastjo in stanovskim elementom, toda vladna oblast je vendar sredina med njim in stanovsko družbo in stanovska družba je sredina med njim in civilno družbo.

Marx iz te izpeljave sklene, da je Heglova zakonodajna oblast protislovna, saj so njeni elementi nespravljivi. Drugače rečeno, nobenega od treh elementov zakonodajne oblasti ne moremo narediti za sredino, saj se ta menja glede na postavitev odnosov med tremi členi. Iz tega sledi sklep, da posredovanje med državo in ljudstvom, kakor ju je zasnoval Hegel, ni mogoče (Marx 1979, 111):

Dejanskih ekstremov ni mogoče posredovati drugega z drugim ravno zato, ker so dejanski ekstremi. Toda tudi ne potrebujejo posredovanja, saj so nasprotne narave.

Če povzamemo povedano: po Marxu elementi (birokracija, stanovi in korporacije), ki jih Hegel zasnuje v namen konstrukcije državne enotnosti – enotnosti civilne družbe in države –, niso zmožni opraviti svojega poslanstva, saj so vsi zasnovani na dualističnih predpostavkah ustavne monarhije. Protislovna zasnova ustavne monarhije pa se najbolje pokaže v zakonodajni oblasti, kjer vsak izmed elementov ne tvori enotnosti z drugim, temveč je njegovo nasprotje. Rezultat zakonodajne oblasti je protislovje.

Odprava politične države

Kritika Heglove koncepcije oblasti torej na primeru izpelje tezo, ki jo Marx nakaže – ne pa tudi izpelje – v odsekih, ki govorijo o logiki. Konkreten primer protislovja posredovanja med civilno družbo in državo ter protislovnosti zakonodajne oblasti namreč na primeru pokaže to, kar Marx v splošnem očita Heglovi logiki: zasnova logike omogoča, da se *zatrdi*, da neko pojmovno posredovanje pojasnjuje empirično realnost. Na primeru zakonodajne oblasti to pomeni, da se najprej predpostavi, da ustavnomonarhična oblika oblasti po svojem pojmu ni protislovnost, nato pa se iz institucij ustavne monarhije izpelje, da so te zmožne razrešiti problem posredovanja med civilno družbo in državo.

A Marx skuša argumentirati, da je do takšnega sklepa moč priti le, če postopamo mysticistično in formalistično. Zato je smotrno, da zavzamemo neko drugo stališče, zunanje Heglu, ki bo ponudilo razrešitev protislovja. Na ravni obravnavanega rokopisa to pomeni, da se zavzamemo za odpravo same ureditve, ki je v svojem jedru protislovnost. Kot rešitev težav ustavne monarhije Marx leta 1843 še ne predlaga spremembe ekonomske baze in odprave meščanske države (študiju ekonomije se prvič resno posveti šele leta 1844), temveč odpravo *politične* države in širjenje deliberativnih procesov v civilno družbo.

S terminom politična država Marx (1979, 131) označuje državo, ki je ločena od civilne družbe. Pozivanja k odpravi politične države zato ne smemo razumeti kot odprave državnih institucij *per se*, temveč kot odpravo predstavniške zakonodajne oblasti in vzpostavitev zakonodajne oblasti, ki temelji na procesu volitev. Z Marxovimi besedami (1979, 133):

Ne gre za to, ali naj zakonodajno oblast izvaja civilna družba po poslancih ali vsi posamezno, ampak gre za *razširitev* in kar največjo *posplošitev* volitev, tako *aktivne* kot *pasivne* volilne pravice.

Z volilno reformo in reformo notranje ureditve države bi tako po Marxu lahko dosegli družbeno stanje, ki uspešno zaceli prepad med civilno družbo in državo (1979, 134):

Volilna reforma je torej znotraj abstraktne politične države zahteva po njeni odpravi [*Auflösung*], toda prav tako zahteva po odpravi civilne družbe.

Smernice za prihodnje raziskave

Trdil sem, da je za argumenti Marxovega rokopisa moč razbrati neko enotnost, ki vodi k stališču, ki je zunanje Heglovemu programu. Pozoren

bralec je ob tem najbrž opazil, da nisem odgovoril na vprašanje, ali je Marxova kritika veljavna ali ne. Menim, da izpeljava, podana v pričujočem članku, ne zadostuje za odgovor na to vprašanje, a podaja namige za nadaljnje raziskovanje. Glede vprašanja veljavnosti predstavljene kritike bi se bilo treba najprej natančno posvetiti odnosu med Heglovimi in Marxovimi pojmi ter problemi in dejanskimi zgodovinskimi institucijami ter političnimi odnosi. Šele s tem bi postalo jasno, kaj so dejanske zgodovinske institucije, za katere lahko upravičeno domnevamo, da služijo kot model za Heglov ali Marxov družbeni koncept ali institucijo.

Za konkretnjšo predstavo o nalogi si oglejmo dva Heglova pojma: »trg« in »korporacija«. Sekundarna literatura ugotavlja, da Heglov oris predpostavlja tržno družbo, kar pa ni nujno, da že pomeni kapitalistično tržno družbo v polnem pomenu (Ottow 2001, 468). Raziskovalci, kot je Ellmers (2017, 81), so ugotovili, da je Hegel živel v družbi, kjer so obstajali različni produkcijski načini, iz česar sledi, da je zavzemanje za določene predkapitalistične oblike ekonomske ureditve lahko imelo utemeljitev v dejansko obstoječih institucijah Heglovega časa.¹⁷ Zdi se, da bi bilo torej treba več raziskovanja, da bi ugotovili specifične zgodovinske lastnosti trga in civilne družbe v Prusiji prve polovice 19. stoletja.

Prav tako bi bilo treba natančneje razumeti socialno in ekonomsko vlogo korporacij zgodnjega 19. stoletja. Za celostnejše razumevanje tega pojma pri Heglu bi bilo treba oceniti, do kakšne mere je koncept izpeljan iz Splošnega zemljiškega prava za pruske države (Allgemeinen Landrecht für die Preußischen Staaten) iz leta 1794 (Niji 2014), ter pretresti vprašanje distinkcije med cehom in korporacijo pri Heglu ter Gansu.¹⁸ Odgovori na omenjena vprašanja bi pojasnili, ali alternativna zasnova korporacije predstavlja prostotržno oz. odprto ekonomsko institucijo, ki temelji na mezdnem delu, ali pa gre v *Orisu* za protoindustrijski ceh, čigar funkcija je tako družbena (oz. moralna) kot ekonomska.

Odgovor na omenjena vprašanja nas popelje bližje k temeljnejšemu vprašanju odnosa med Heglom in Marxom. Vprašanje se glasi, do kak-

¹⁷ Glej opombo 14.

¹⁸ Med raziskovalci ni konsenza o tem, ali je Hegel že ločil ceh in korporacijo. Kervégan (2018, 166–167) trdi, da »korporacija ni enakovredna tradicionalnim cehom ali bratovščinam: *Ständeschrift* iz leta 1817 izrecno razlikuje staro korporacijo (*Zünfte*), ki jo je preveval »cehovski duh« (*Zunftgeist*) in se je omejevala na obrambo svojih privilegijev, od modernih poklicnih korporacij, ki so nujne za urejanje slepih mehanizmov trga«. Po drugi strani nekateri raziskovalci zagovarjajo, da je jasno ločnico med cehom in moderno korporacijo v kontekstu heglovskega gibanja potegnil šele Eduard Gans (Ottow 2001, 473).

šne mere je problem posredovanja med civilno družbo in državo pri Heglu sploh *kazal poteze nespravljlivega protislovja dveh popolnoma avtonomnih sfer*. Če zgodovinski podatki in tekstovni dokazi pokažejo, da gre pri Heglu za moderne institucije, ki predpostavljajo mezdno delo – in so torej ustvarjene bolj po vzoru Anglije 19. stoletja kot pa Prusije –, sledi, da Marx res naslavlja enega jedrnih problemov Heglovega *Orisa*. V nasprotnem primeru pa se je treba vprašati, do kakšne mere je problem posredovanja med civilno družbo in državo, kot specifično kapitalističen problem, ustvarjen šele skozi zgodovino interpretacij Heglovega *Orisa* – in ne, obratno, nekaj, kar je zmerom že bilo dano v sami Heglovi politični in pravni filozofiji. To vprašanje puščam odprto za nadaljnje raziskave.

Literatura

- Chitty, Andrew. 2006. »The Basis of the State in Marx of 1842.« V *The New Hegelians*, uredil Douglas Moggach. Cambridge University Press.
- Ellmers, Sven. 2017. *Svoboda in ekonomija: teorija civilne družbe po Heglu*. Prevedel Alfred Leskovec. Sophia.
- Feuerbach, Ludwig. 2021. *Bistvo krščanstva*. Prevedla Frane Jerman in Božidar Kante. Slovenska matica.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 2013. *Oris filozofije pravice*. Uredil in prevedel Zdravko Kobe. Krtina.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 2019. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften I*. Suhrkamp.
- Kervégan, Jean-François. 2018. *The Actual and the Rational: Hegel and Objective Spirit*. University of Chicago Press.
- Kouvelakis, Stathis. 2018. *Philosophy and Revolution: From Kant to Marx*. Verso.
- Marx, Karl. 1979. »Kritika Heglovega državnega prava.« V Friedrich Engels in Karl Marx, *Izbrana dela v petih zvezkih*, 1. zv. Prevedli Božidar Debenjak idr. Cankarjeva založba.
- Marx, Karl, in Friedrich Engels. 1963. *Marx Engels Werke*. 27. zv. Dietz.
- Niji, Yoshihiro. 2014. »Hegels Lehre von der Korporation.« *Hegel-Jahrbuch* (1): 288–295.
- Ogilvie, S. 2018. »The Economics of Medieval and Early Modern Guilds: How Medieval and Early Modern Guilds Shaped Trade, Labor, and Economic Power.« *Brewminate*, 10. december. <https://brewminate.com/the-economics-of-medieval-and-early-modern-guilds/>.
- Ottow, Raimund. 2001. »Die Lehre von den Korporationen in der Rechtsphilosophie Hegels und ihre Fortschreibung durch Eduard Gans als Beitrag zur Frage der 'Zivilgesellschaft'« *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 87 (4): 468–480.
- Ruda, Frank. 2015. *Heglova drhal: raziskava Orisa filozofije pravice*. Uredil Simon Hajdini; prevedel Alfred Leskovec. Sophia.

- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von. 1870. *Aus Schellings Leben: in Briefen*.
Zv. 3, 1821–1854. Uredil Gustav Leopold Plitt. Hirzel.
- Schuringa, Christoph. 2021. »Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right.«
Crisis and Critique 8 (2): 347–367.